

Зоја Карановић

ВУКОВ РЈЕЧНИК – ПРИЧА И ПРИПОВЕДАЊЕ

У овом раду, у оквиру теме прича и приповедање, пропитују се различити облици народне прозе у Вуковом Рјечнику, и то у његова оба издања, и пореде се с причама које је Вук Караџић даље варирао у својим другим делима, посебно у Пословицама и Животу и обичајима. И настоје се уочити консеквентни потенцијали оваквог поступка.

Кључне речи: Вук Караџић, Рјечник, прича, приповедање.

Вук Стефановић Караџић почео је да се бави сакупљањем и објављивањем народних прича веома рано.¹ Већ у *Песмарици* из 1814. он, још пре потицаја својих учених пријатеља, у виду објашњења уз песму², публикује комплекс предања о Марку Краљевићу.³ А и у *Народној србској пјеснарици*, аналогно претходној књизи, Караџић штампа у низу неколико културно-историјских предања – о Новаку, Грујици и Радивоју (*Пјеснарица*, према 1965, 265–266), затим о Бају Пивљанину (*Пјеснарица*,

¹ О Вуковом раду на сакупљању и бележењу прича: Пантић, 1988, 308-483, са списком литературе, Вук је желео да приче избежи од пропадања, „док се нису посвештенијем и новим модама загушиле и искоријениле”, те да наше народне приче упозна са Европом (Пантић, 1988, 354). О овом предању у *Пјеснарици* говори и Н. Милошевић-Ђорђевић (Милошевић-Ђорђевић, 2002, 141).

² Будући да се ово објашњење налази при дну странице и обележено је бројем, Ј. Делић „белешку” која садржи предања назива фуснотом (Делић, 1990, 354–355), мада би се пре могао рећи да ту стиховани и прозни текст један другог објашњавају, с чиме би се, вероватно, сложио и поменути аутор.

³ Објавио их је у *Пјеснарици* 1814. Ово је запазио још Б. Маринковић и утемељено образложио идеју да је ова предања Вук могао чути у Неготинској Крајини (Маринковић, 1966, 170–171). И ти записи прецизно сведоче о томе колико је Вук још у раној фази свога рада о овоме био упућен (Недић, 1964, 9). О овом комплексу предања говори и Н. Милошевић-Ђорђевић (Милошевић-Ђорђевић, 2002, 141).

према 1965, 274)⁴ и о Његошевић Мату (Пјеснарица, према 1965, 279)⁵, с интернационалним мотивом јунака који се креће без сопствене главе.

У међувремену посебан импулс за рад на причама Вуку долази од Копитара, у писму од 11-ог априла 1815, где му он тражи да скупља *Vollksagen*⁶, преко којих: „ми, Ваши читатељи, познаћемо најснажније словенско племе по његовим погледима на свет и на историју његова живота” (према Маринковић, 1966, 174; Пантић, 1988, 364; Милошевић-Ђорђевић, 2002, 138). А Вук му, 20. априла, одговара „*Vollksagen*, ја управо не знам шта је то! Него ако су то оне приповијетке што прости народ приповиједа”, додајући⁷; „има их врло лијепих и удивителних, него су по већој части срамотне (*Преписка I*, 1907, 146).⁸ Ја ћу их донети Вама (које у глави, које написаних)” (према Маринковић, 1966, 174; Пантић, 1988, 366). Уз то су неке од тих прича, према писму (односно како је Вук сматрао), задовољавале високе естетске критеријуме: *лијепе су и удивителне*, што заиста потврђују и рано забележена предања о Марку (1814), Новаку, Бају, Његошевић Мату (1815), и утолико су те приче могле бити занимљивије Копитару. У истом писму Копитару, Вук износи и тврдњу да су неке од прича које он зна „срамотне”, односно неприличне садржине⁹ (*Пјеснарица*, према 1965, 106–108; Пантић, 1988, 370). Богатства и разноликости садржаја и облика прича „у народу” Вук Стефановић је,

⁴ Ова предања посебно истиче Н. Милошевић-Ђорђевић, запажајући да ту долази до изражаја и Вуково интересовање за историју (2002, 141–142), док Ј. Делић ово сматра „групним портретом” поменутих јунака (Делић, 1990, 356).

⁵ „Групни портрет” хајдука о Новаку, Радивоју и Грујици, из *Песмарице* 1815, у *Рјечнику*, међутим, није се поновио, мада тамо постоје одреднице које се на њих односе. А и предање о Бају Пивљанину у *Рјечнику* изостаје, иако је Бајо омиљени лик ове књиге, што је даља потврда Вуковог динамичког приступа расположивој наративној и ненаративној прозној грађи, односно сведочанство промене перспективе, као и потврда не само Вуковог редакторског поступка, већ и креативног односа према њој. О томе: Ј. Делић, 1990, 355–361.

⁶ Под овим појмом Копитар је, као и браћа Грим, подразумевао предања.

⁷ Вук је, изгледа, тада слутио да се под овим појмом можда крију народне приче уопште.

⁸ Ово је драгоцен рани податак о постојању и важности тзв. срамотних прича, које су некада у традиционалној култури Срба биле утемељене у обреду, мада ће и Вукови настављачи избегавати да овакву врсту прича, под утицајем модерних сензибилитета бележе и публикују, што је за српску културу велика штета. О овим сегментима преписке, али са другачијих позиција, писала је Н. Милошевић-Ђорђевић, 2002, 138–139.

⁹ Мада ова област традиције још увек није довољно испитана, уврежено је мишљење о њиховој минорности, што није тачно.

дакле, био свестан од најранијих дана свог бављења фолклористичким пословима¹⁰ и интензивно је размишљао о њиховом записивању, па је рана преписка с Копитарем на његов рад утицала веома подстицајно.¹¹

Озбиљнијем и систематичнијем бављењу овим послом, међутим, претходило је још једно важно Копитарево писмо Вуку, које му је послао 12. маја и у којем му је стигао Гримов позив за записивање народних умотворина. Циркулар је захтевао да се, поред осталог, бележе приче: *Sagen in ungebunder Rede* (предања из невезаног разговора) – о дивовима, патуљцима, чудовиштима, ђаволима, благу, чарању¹², односно како их данас зову демонолошка предања, која, како се тамо каже, могу настајати и из говорне ситуације (*невезаног разговора*). И на њих недвосмислено асоцирају неке од прича у *Рјечнику*. Затим се у присуству помињу *Local sagen* – предања о локалитетима, везана за планине, реке, језера, мочваре, развалине..., што Караџић у предговору првој збирци (1821), такође, истиче, да је важно: „Кад се говори о *свима* ријечима народним, онда треба узети и имена свију Српски села, вода, планина, брда, поља, и свију остали мјеста” (СНП 1821, према Пантић, 1988, 15), и у *Рјечнику* то спроводи, додајући одговарајућим појмовима, између осталог, објашњења кроз приче (*Вукова међа, Голубачка муха, Дечани, Извор Царичине, Козник, Котор, Милошева скакала...*). А у *Упутству* (Циркулар), такође се тражи да се сакупљају чак и њихови „мањкави одломци” (Вукова преписка, књ. I, 149, према Пантић, 1988, 362–367; Н. Милошевић-Ђорђевић, 2002, 74), што у свом лексикографском делу Вук доцније и ради, с пуном свешћу о ономе оном што чини, како му је Циркуларом и наложено.

У складу са садржајем преписке, односно пословима који су њоме зацртани, Вук је, затим, убрзо 28. јуна 1815, написао Копитару: „сад већ савршено знам каквих приповиједки народних Ви желите и ја Вас увјеиравам да их ми (Србљи) доста имамо” (*Преписка I*, 1907, 150; Пантић, 1988, 371). А да је заиста већ тада схватио шта се од њега очекује, као и да је традиција причања у то време била изразито жива (односно да су *Србљи* заиста имали доста прича), што је његов рад олакшавало¹³, по-

¹⁰ О томе да је Вук многе приче исписивао по властитом сећању из детињства, а чуо их од оца Стефана: Маринковић, 1966, 163–168.

¹¹ Вук је, иначе, признао да је и све песме из *Пјеснарице*, „У Бечу у глави до-нио”, записао „колико... се могао опоменути” (*Пјеснарица*, 1814, према, 1965, 42)

¹² Циркулар је Копитар Вуку послао 12. маја 1815 (*Преписка I*, Београд, 1907, 489–492).

¹³ О овоме види и Н. Милошевић-Ђорђевић, 2002, 139.

казује управо чињеница да Караџић сакупља и/или и објављује¹⁴ приче различитих садржаја и облика, у њиховој жанровској разноликости, још у раној фази свога рада.

Након поменутих прича, које су публиковане 1814. и 1815, 1817. сачињени су, наиме, а затим (1819) објављени¹⁵, преводи две приче на немачки језик.¹⁶ А, такође 1817, у „Новинама српским”, публиковане су две приче.¹⁷ Након тога, Вук је приче доносио у *Рјечнику*, прво 1818. и, још у већем броју, 1852. У међувремену, у списима о српском устанку и у књизи о Црној гори (Пантић, 1988; Стули, 1964; Делић, 1990), појавиле су се и појединачно штампане приче. Затим су ту предања о локалитетима, комбинована с културно-историјским реминисценцијама, у опису појединих манастира, штампана у *Даници* (1826), као и предања уз *Географско-статистичко описаније Србије*, везана за Милоша Обилића.¹⁸ Вук Караџић је приче публиковао у *Пословицама* (1836, 1849, према 1965) и *Ковчежићу* (Стули, 1964, 76). И коначно, 1853. изашла је Караџићева класична збирка прича. А за штампу је он био припремио и приче (махом избор из *Рјечника*) књигу *Живот и обичаји*, која је угледала света након његове смрти (1867). И о томе је већ писано.¹⁹

Упркос чињеници што је о Вуковим причама много писано, до сада нису довољно истицани природа и значај прича које је он објављивао у

¹⁴ Наравно, требало је да прође много времена пре но што је Вук био у стању да изда збирку народних приповедака која би његовим учитељима у сваком погледу била по вољи.

¹⁵ М. Мојашевић, 1947, 165–168.

¹⁶ Реч је о причама *Међедовић* и *Међед, свиња и лисица*, које је Вуку казивао Т. Подруговић, Приче су, иначе штампане 1819. Околности око записивања и публиковања ових прича: Недић, 1960, 8; Маринковић, 1966, 171–172; Пантић, 1988, 372–375 и припадајућа литература.

¹⁷ У бр. 97, 773–775, у рубрици *Смесице српске митологије*.

¹⁸ Види: Н. Милошевић-Ђорђевић, 2002, 142–143.

¹⁹ Вуково занимање за народну прозу, и потицаји за њено сакупљање и објављивање, дакле, теку у континуитету од најранијих дана. И ово је у науци не само запажено, већ и на различите начине истраживано, да поменем само неке радове: М. Мојашевић, 1953, 300–315; В. Недић 1964; Б. Маринковић, 1966, 163–205; М. Пантић, 1988, 308–351; Н. Милошевић-Ђорђевић, 2002, 68–92, са припадајућом литературом и 137–144; М. Стули, 1964, 130; Љ. Зуковић, 1973; Зуковић, 1985, 139–147; С. Самарџија, 1985, 237–247; Ј. Делић, 1990, 347–452; Карановић и Торњански, 2004, 215–223. Потпунију библиографију радова о овом проблему види: Н. Милошевић-Ђорђевић, 2002, 68–69.

Рјечнику, прво 1818, а затим и 1852²⁰, као и њихов однос према другим Караџићевим делима. И, било да су оне поново публиковане у истом, или у измењеном облику, те приче су важно сведочанство о природи и континуитету Вуковог интересовања за народну прозу, као и о његовим поступцима редиговања и публиковања. А у окружењу задане теме и сагледавања природе и начина живота народне приче и приповедања, у усменом преношењу и у писаном облику те, преко њих, и одређених увида у историју српске приповетке уопште.

У контексту поменуте чињенице да је Вук Караџић штампао различите приче до којих је у свом раду долазио, мењајући им донекле не само текст већ и контекст²¹, може се посматрати и комплекс предања о Марку Краљевићу, чија је наративна биографија, као најранији запис приче, зачета још у *Пјеснарици* (1814)²², затим у другом издању *Рјечника*, па пренесена у *Живот и обичаје*. У *Рјечнику*, односно у *Животу*, Вук је фокусиран на комплекс предања, која у односу на *Пјеснарицу* проширује и додаје им нова (о добијању Шарца, о Марковој смрти). А концентрација на српску културу овог пута евидентна је у изостављању везе Марка Краљевића с јунацима класичне грчке митологије, из *Пјеснарице*, у којој је Вук још увек несигуран у оправданост свага посла, настојао српску традицију довести у шири интернационални контекст, у чему му је помогла и Маркова веза с бугарским причама и песмама, коју у *Пјеснарици* истиче. У *Животу и обичајима*, даље, Вук комплекс прича о Марку, насловом: *Јунаци и коњи њихови* (*Живот и обичаји*, према 1972, 320-321), ситуира међу културно-историјска предања, што је допринос њиховој класификацији, а самим тим и бољем разумевању природе и начина функционисања.

²⁰ О томе су писали Н. Милошевић-Ђорђевић, која сматра да у *Рјечнику* 1818. има 26. приповедака, које и набраја, и да су све шаљиве (Милошевић-Ђорђевић, 2002, 71). Б. Маринковић, 1966, 163–205; М. Пантић, 1988. сматра да их има шездесетак. Целовит списак прича, које је Вук штампао у различитим публикацијама, даје М. Пантић (Пантић, 1988, 308–483) Истраживачи се, углавном, не слажу о томе колико прича има у Вуковом *Рјечнику*, што није необично, пошто њихов број зависи од тога како сваки од њих причу дефинише, јер у *Рјечнику* под једном одредницом понекад има више прича, а има и одређен број условно речено започетих прича и њихових фрагмената, или прича у наговештају, елемената прозе ненаративног карактера и сл.

²¹ О томе је писао и Делић, 1990, 347–452.

²² Вук је 1811, 1812. и 1813. као чиновник у Неготинској Крајини слушао народне песме, пратио и бележио што би чуо, па је могао чути и казивања о Марку Краљевићу (Маринковић, 1966, 169–170).

А две приче из *Новина Сербских* (1817), које хронолошки следе (о *Милошу Обилићу* и о *попару*), појавиле су се и у првом и другом издању *Рјечника*. Прича о Милошу Обилићу такође је предање које у заглављу садржи Вукову дефиницију мита у сучељавању с историјом, сходно његовој раној тежњи да приче сврста у шири жанровски контекст, чиме се, у оквиру наративног комплекса, имплицира веза мита и предања, на чему доцнији истраживачи иначе инсистирају.²³ Па Вук Караџић и ту даје до сада незапажен допринос сагледавању предања као врсте, односно открива његова исходишта.

Причу је Вук, иначе, објавио у облику неколико ланчано повезаних културно-историјских, етиолошких, па и митолошких предања, о постанку локалитета (према *Разни списи*, 441–443), како се предања у свом природном окружењу често и причају. А у целину их повезује име јунака, што је Караџић морао рано уочити. Поменути наративни циклус даље је „пренесен” у *Рјечник* 1818, само делом, под речју *обил*, и односи се на добијање имена Обилић, док је у другом његовом издању дати комплекс предања штампан готово у целини, мада под различитим лексичким одредницама: *обил*, *двориште*, *Милошева скакала*²⁴, раздвојено. На пример кроз издвојену одредницу *двориште*, објашњава се назив селу близу ког су зидине, где су некад били двори Милоша Обилића, а где се, такође налази гроб Милошеве сестре, која је настрадала тако што ју је, док је *плевела пшеницу*, убио сам Милош буздованом, *јер је мислио да је кошта*. Тако се, кидањем ланца приповедања, демонстрира и, уједно, истиче, могућност причања предања као самосталних целина, чиме се помера и фокус на предмет.

Део исте наративне грађе, односно фрагмент који се односи на добијање имена, публикован је, затим, у коментару пословице: *Обила мајка родила обила јунака* (*Пословице*, 1836, према 1965, бр. 3890). И овако се,

²³ Види Карановић и Торњански, В. Баском тврди да наратор и слушаоци предања, као и митове, сматрају истинитим (Баском, према: Полја 1987, 225), те да то, у некој каснијој фази генезе ове категорије прозе, резултира маниром – статистичке (или стилизирајуће) реалистичности (Јансен 1976, 265–272), као и да су догађаји предања, за разлику од свега описаног у митовима, смештени у времена мање удаљена, кад је свет био много сличнији нашем (Баском, према: Полја 1987, 225), чиме они инсистирају на вези предања с митом. Оваква аналогија, даље, упућује на порекло и генезу предања из мита, што је у науци, посебно кад је реч о демонолошким предањима, такође, већ уочено (Милошевић-Ђорђевић 2002, 111). Основу демонолошких (митолошких) предања, која „очуваним сегментима митова” (Милошевић-Ђорђевић 2002, 111).

²⁴ Ово је запазио Ј. Делић (Делић, 1990, 348).

изменом контекста и фокусирањем вредносног суда потенцира друга, моралистичка димензија предања. Затим, у *Животу и обичајима*, с мањим корекцијама, доноси се цео сегмент приче о добијању имена Обилић, под насловом: *Како је постало име Обилић (Живот и обичаји*, према, 313), чиме се враћа његовој етиологичности, која се подвлачи и наднасловом: *Постање гдјекојијех ствари*, али донекле задржава и на културно-историјској димензији, посебно фокусирањем на лик цара Стефана, који Обилићу даје име.

Караџић је, дакле, у првој фази рада, своја објашњења речи у облику приче, које говоре о одређеним локалитетима, комбиновао с различитим запажањима, историјским, псеудоисторијским, географским. Оваква предања Вук је, свакако, у *Рјечник* уносио и под пресијом Гримоваг ауторитета и његовог инсистирања да се бележе *Local sagen*. И тиме се изванредно уклапа у захтеве из Циркулара. Али у оваквом поступку он је откривао и могућност

„да се истолкује и опише што се боље може све што народ о ријечи о којој мисли и приповиједа: зато сам код ђекоји ријечи описао, што се краће могло, ђекоје народне обичаје, и додао приповијетке (а овђе може бити да је ђешто изостало, али додато и измишљено није заиста ништа)”

што је, како каже, учинио на вољу „свакоме правом Србљину” за шта су га, већ дуже молили, да почне „описивати народне српске обичаје и приповијетке” (*Рјечник*, 1818, IX, према), чинећи и себи на вољу.

Поступак повезивања више предања у једну целину Вук ће примењивати и у другим објашњењима уз речи, на пример, *вјештица*, где под истом одредницом даје низ веровања (1818), а 1852. додаје им предања. Дакле, веровање илуструје причом о догађају и појединачном јунаку, који се сучељава са загонеткама света, чиме показује и како предања настају, у преплитању уопштених веровања и конкретних детаља, о чему је у науци писано тек много доцније (Блер 1967, 259–264; Лити 1969, 162–178). И у том смислу, демонолошка предања су, заправо оно што Карл фон Сидов назива „фабулатима веровања” (*Glaubensfabulate*). Она илуструју веровања и причају се „када веровање, које они хоће да осветле треба појачати и када се хоће указати на опасност која прети ако се нпр. прекораче извесни табуи” (фон Сидов 1948, према: *Polja* 1987, 230), што се Вуковим раним примером и потврђује. Прво и друго издање одреднице *вјештица* из *Рјечника*, затим, разликује се не само по опширности и одсуству – присуству наративних облика, већ и по пословичном изразу; *млада курва*, *стара вјештица*, који, након критике грађанских пурита-

наца, којој је Вук био подвргнут по изласку из штампе првог *Рјечника*, изостаје из другог издања.

Вук Караџић ће ову одредницу уврстити и у недовршени рукопис *Живота и обичаја* (према 1972, 301–302), припремајући га за штампу под наднасловом: *Вјерованье у ствари којијех нема*. И тиме имплицирати митску димензију комплекса предања која том приликом публикује. А сходно поетици митолошког предања да је оно засновано на сукобу, „овог” и „оног” света, а решење је „магија или ритуал, односно покушај обманљивања или умилостивљења сила које човека надилазе” (Карановић 1987, 223), односно да су демонолошка предања казивања о необичном, у искуствима обичних људи, Вук ће у дате оквиру унети и описе магијских радњи против вештица, што, такође илуструје начин живота предања и представља имплицитну поетику унутар саме приче.

А речи *мора*, која се јавља и у првом издању у облику једне сажете реченице (веровања), да постоји: *авет што притискује људе ноћу у спавању*, у другом издању *Рјечника* Вук је додао развијену причу-веровање (*Glaubensfabulate*), као њено опширно објашњење. И то у комбинацији с веровањима, молитвама и магијским поступцима против море. А он је предања у *Рјечнику* доносио и у комбинацији с другим фолклорним облицима, шаљивим причицама, пословицама, клетвама, благословима, стиховима²⁵, управо онако како су она и извођена (или могла бити извођена). Ту се види да је Вук не само укључивао предања из претходног издања, већ је додавао нова уз старе и уз нове речи. Јер, Караџић је исту причу припремио за штампу у *Животу и обичајима* (према 1972, 304–305), под наднасловом: *Вјерованье у ствари којијех нема*. Све ово указује на чињеницу да је Вук прихватио савет браће Грим, заинтересовао се за ову категорију усмене прозе и детаљно се бавио њоме, али је у неким тачкама и превазишао свога учитеља.

Тако је у *Рјечнику* 1818. лексема *тама* протумачена епском сликом Устанка, стиховима: *Сву је Мачву тама притиснула:/ Није тама ода зла времена,/ Ни година што родити неће/ Већ је тама од пра’ пушчаного*. А 1852. тамо донесена прича о тамном вилајету, такође уоквирена епским десетерцима, на крају: *Па се носе по Косову равном,/ Док на таму починуло сунце*. И у овом контексту је визија митског националног разбојишта јаче истакла и особености и значења *Тамног вилајета*.

²⁵ О извођењу неке умотворине у комбинацији проза-стих, посебно сведочанства код Вука, на шта је међу првима Вук и скренуо пажњу: Маринковић, 1966, 166.

„Постојбина тмине се померила ка Косову, средишту таме у трену наступања „пошљедњег” времена.²⁶ Нагли заокрет ка епизи истакао је све структурне чиниоце поетичких система (ликове, хронотоп, емотивну ангажованост ствараоца и публике итд). Повезивањем две просторне „тачке” хоризонталну осу је поништио симболички потенцијал самог Косова и готово спонтано се подвиг светих ратника поставио као инверзија похода до царства мртвих.” (Самарџија, Ркп).

У контексту Вуковог поступка представљања духовне историје Срба из различитих углова, прештампавањем и редиговањем предања у *Рјечнику* и из *Рјечника* може бити посматрана лексичка одредница-предање: *Високи Стефан*, чији „фрагмент” Вук прво доноси у *Пословицама* (1836, према 1965, бр. 1736), „ширећи” га у *Рјечнику* 1852 и реплицирајући у *Животу и обичајима* (према 1972, 321), где се „догађај” коментарише фаталистички, у контексту огрешења о табу ћутања, пошто је Високи Стеван, кад, отера Турке преко мора, *бацио за њима свој буздован у море говорећи: „Кад овај буздован изашао на сухо, онда се и Турци вратили амо!”* а буздован одмах сам изиђе на бријег.

Поменути манир публиковања предања Вук је следио у окружењу различитих речи, чији се примери овде доносе само илустративно, као у одредници: *бабини укуви* (1818), коју иначе даје под различитим насловима: *бабини јарци (козлићи, позајменци*, 1852). Док је у *Пословицама*, под *Благовијест приповијест (Пословице*, 1836. према 1965, бр. 224), ову причу штампао у скраћеном облику, с експлицираном сентенцом које у *Рјечнику* нема. Ово предање варијало је даље у рукопису *Живота и обичаја* (1867, према 1972, 170), под насловом *Благовијест и бабини козлићи*, и наднасловом: *Обичаји о разним празницима*, уз поменуту причу и то у окружењу веровања и обредне и магијске праксе, и у проширеном виду, тиме је уводећи у шири културни контекст.

²⁶ И, управо ту, где се подижу или растварају међу светова и круни перспектива времена, пред Лазара се поставља дилема о избору између небеског и замахског царства. Посечени владар и његови ратници постају свети и „миломе Богу приступачни”, а њихово страдање ће надвладати и силу, која преокреће поредак у космосу. Над пољем таме, почива, зауставља се, помрачује и само Сунце, као још једна жртва свеопште смрти и погибија. Ипак, са тог поља се једино може ступити у вечност. Са тог места „се остварује прелаз из овога света у онај, са земље, на небо. У митској космогонији то место је у средини света и истовремено у средини жртвеног простора, које по вертикали обележава жртвени стуб као осовина, axis mundi. (Лома, 2002, 151). Ломине идеје парафразира С. Самарџија (Ркп).

Уз одредницу *Богојављење* (1818, 1852), налази се предање, илустрација веровања о томе да Бог награђује оног ко угледа кад се отвори небо. Прича је припремљена за штампу и за *Живот* (Живот и обичаји, према 1972, 168) у поглављу: *Обичаји о различнијем празницима*, где се доводи у везу с ритуалном праксом свећења воде, купања и пробијања леда, што је по сопственом сведочанству и сам аутор *Рјечника* чинио: *као што сам га и ја пробијао на Жеравији*, уводећи тако испричано у контекст мемората. Сам њен крај, међутим, је покушај да се кроз хумор превазиђе нелагодност и страх пред непознатим, у закључку како:

„се некакав догодио у соби кад се небо отворило, и не имајући кад изићи напоље (да се у том не би затворило), промоли главу кроз прозор да рече: дај ми, Боже, осмак блага; па у ономе страху и у хитњи мјесто тога рече: „Дај ми Боже од осмак главу”. У тај час постане му глава колико осмак, тако да је није могао кроз онај прозор увући у собу док нијесу људи дошли са сјекирама и начинили прозор већи.”

И тиме се предање „отвара” према шаљивој причи која је, такође, била омиљена врста *Рјечника*.

Предања, „као вербално најфлукуалнија од свих наративних врста” (Милошевић-Ђорђевић 2002, 140), су се, ипак, због своје фрагментарности, рудиментарности и „непречишћености”, у *Рјечник* најбоље уклапала²⁷ и, како се показало, Вуку Караџићу била су не само позната, већ, како се показује, и омиљена категорија прозе. Зато их је он у другом издању увећавао, у резултату нових сазнања с терена, записа помагача и прилагођавања новонасталим ситуацијама. Коментарисао их је и вршио коректуре, а затим варирао и у другим својим делима, посебно у *Пословицама* и *Животу и обичајима*. *Рјечник* је тако постајао врста отворене књиге, књига прозе за дописивање, што је чини актуелном и за савремену књижевност²⁸, односно антиципирао је неке од смерница књижевности 20-ог века.²⁹

²⁷ Н. Милошевић-Ђорђевић Вуков првобитни однос према предањима тумачи самим његовим признањем у писму Копитару од 8. априла 1815. године, да он, заправо, не зна тачно шта се под предањима подразумева. Међутим, у писму из јуна исте године, Вук пише да сада зна шта је Копитар мислио и да српски народ таквих прича има на претек (Милошевић-Ђорђевић 2002, 139).

²⁸ Вук Караџић је приче у *Рјечнику* штампао као објашњења уз појединачне речи. О томе види Пантић, 1988. Љ. Зуковић каже да су ту понекад више обавештења о причи него прича, најчешће је, ипак, у питању и једно и друго (Зуковић, 1985, 146).

²⁹ Мислим на жанр кратка прича.

Прву шаљиву кратку причицу, *О попари* Вук је штампао у *Новинама Сербским*, такође веома рано (1817), што указује на Вуково рано занимање овим причама. А затим, према иницијалном узузу и у *Рјечнику* (1818. и 1852) и остале шаљиве приче, које су поред предања овде најмногобројније, Караџић ће доносити у сведеним облицима, који су се у лексикографску природу књиге³⁰ добро уклапали. То су сугестије редуковане на питање и одговор, опаску на ситуацију (*вргаћур, деригуша, јесенаске, јутроклек...*), уз кратак опис (*јагњиво, кикош, киснути...*). Јављају се и у форми сведеног дијалога (*зорац*), дијалога у оквиру ситуације (*болећи, варење*, сведено само на калуђерово питање; *злогук, ко...*)...

Шаљивим причама из *Рјечника* (1818, 1852) Вук ће објашњавати и пословице (Пантић, 1988, 386), или ће их варирати у *Пословицама* (Пантић, 1988, 309–335), како би их допунио и објаснио. Приче из *Рјечника* (1818, 1852) под: *болећи и кикош, киснути, пандур, ујам...* у *Пословицама* су у истом, скраћеном, или, чак, проширеном облику (бр. 3430; друга бр. 4421; бр. 2205; бр. 264; бр. 224). Прича се у *Рјечнику* може и наговештавати пословицом. Тако под *варка* (1818 и 1852), стоји: *Варка пред Марка*, развијена у причу само у *Пословицама* (бр. 504). А у издању 1852, уз реч *воља* налази се пословица *Вољ’ти пити, вољ’ капу купити*, уз коју је, пре тога, у *Пословицама* (бр. 627) публикована прича. Уз реч *зијев* налази се пословица *Зашао као зијев међу чељадима*, и напомена: *као у приповијетки*. А прича на коју се односи штампана је у *Пословицама* (бр. 1417), потом у још развијенијем облику у другом издању *Рјечника*. Уз реч *патила* (1852) стоји коментар: *Да нијесам патила, не би се у сриједу спратила* и напомена, у *приповијец*, која је, иначе штампана већ у *Пословицама* (бр. 850). Такође, реч *госин* (1818, 1852) прати пословица: *Госино му тане*, док је међу *Пословице* ушла прича (бр. 734). И ту је евидентно како Вук и овде укупној традицији приступа као једном тексту, чији сегменти зависно од контекста, могу задобијати различита значења.

У *Рјечнику* је Караџић публиковао и еротске и скатолошке приче, како их је он звао, *срамотне* (*гологуз, илустрација врачања; скатолошка под исписна, у којој јунак треба да отпрди арач...*), мада, због познатих разлога, само у првом издању. И оне данас представљају ретко сведочанство о важности ове врсте нарације у традиционалној култури Срба на самом почетку 19. века.

³⁰ *Рјечник*, међутим није био замишљен само као лексикографско дело, већ и као етнографско и књижевно дело, из којег ће се: „видети и сам народ његова нарав, култура и дух” (Поповић, 1970, 370), што и сам аутор *Рјечника* каже да су: „код различније рјечи описани обичаји и мисли народа нашега, код имена гдјекојих мјеста и знатније људи додаване народне приповијетке”.

У *Рјечнику* су, такође, штампане анегдоте³¹; *Нишковић, Пириватра, Петраш Нишковић, Пириватра, Петраш* (Пантић, 1988, 389), којима је Вук пратио и парафразирао актуелне догађаје. А публиковани су и одломци прича и асоцијације на поједине приче: *гобела, челац, барило, бекавица, вараћак, говњак, ђаконисати, милојка, оклицнути, исто предњак, прга, тврдица, тоња, Турко, чалобрцнути* (Пантић, 1988, 395-396), чиме је Вук, такође, следио упутства из Циркулара, у којем је тражено да се сакупљају и „мањкави одломци”. Али поред фрагмената и редукованих нарација и мањкавих одломака, сходно особини *Рјечника* као лексикографског дела, али и као отворене књиге, у њему су штампане и приче нешто развијеније структуре, са заоштреном поентом (*дембел, ђаволак, клинчорба...*).

Гледано у целини, приче Вука Караџића³² публиковане у *Рјечнику* илуструју, пре свега, његово занимање за најкраће категорије прозе³³, често ненаративног карактера. То су и приче у настајању, штампане појединачно или у низу и у комбинацији с другим фолклорним жанровима, и тако, у оквирима објашњења смештане у шири наративни и културни контекст. Њима Караџић илуструје веровања и моралне кодексе заједнице којој је припадао, што је у складу с његовом жељом да *Рјечник* буде израз нарави, културе, духа народа (Поповић, 1970, 370; Пантић, 1988, 365), као и намером да што потпуније, представи „најснажније словенско племе по његовим погледима на свет и на историју његових живота” (према Маринковић, 1966, 174; Пантић, 1988, 364). Дакле, једна од Вукових намера с *Рјечником*, као и причама у њему, била је његова утемељеност у култури коју је представљао. „*Српски Рјечник* је у целини замишљен као ’барокно’: лексикографско, етнографско и књижевно” (Делић, 1990, 235), а донекле и историјско дело.

Вуков приступ наративној грађи и начин редиговања, „цитирања” и парафразирања, по особености додавања нових детаља по адитивном принципу, што је морао бити један од начина приповедања, донекле је нарушавао лексикографске узусе основног дела, што је уједно потврда одговорног односа према заиста чувеном. И ту је Вук ближи оном што фолклористи данас зову причање у аутентичном контексту (ако је о аутентичности могућно говорити у писаној транспозицији приче). О томе,

³¹ Ово већ запажено (Пантић, 1988, 389).

³² Ове две фазе су, заправо, текле паралелно и у оквиру њих су се остваривале две концепције бележења и публиковања народних прозних умотворина.

³³ И збирчицу, 1821, чине, углавном кратке и шаљиве, види: Милошевић-Ђорђевић, 2002, 73–75.

уосталом, Вук, у предговору првом издању, и каже „ја ћу само готово да скупљам оно, што је српски народ већ измислио” (СНП, 1988).

Карацић, међутим, приче смешта у контекст различитих књига, мењајући их, и по томе је импровизатор. Али ово отвара могућност праћења процеса мењања његовог односа према причи и причању, без обзира на то што је у тренутку објављивања *Рјечника* Вук био далеко од оног што ће заиста с причама доцније чинити. То он у првом издању јасно и каже: „А ће ми слабо ко вјеровати и разумјети како је приповијетке тешко писати” (Рјечник, 1818, IX). Затим у предговору збирци 1821. овај став проширује:

„Пјесме, загонетке, и приповијести, то је готово народно књижевство, коме ништа више не треба, него га *вјерно, чисто и непокварено* скупити; али у писању приповијести већ треба мислити и ријечи намјештати (али опет не *по своје вкосу*, него по својству Српскога језика), да не би ни с једне стране било праћено, него да би могао и учен читати и прост слушати” (СНП 1821, према 1928, XX; Пантић, 1988, 15–16).³⁴

Потоња реченица представља Вука, сакупљача, редактора и истраживача, који је знао да прича у свом записаном облику неминовно и неповратно губи нешто од своје суштине, која се манифестује у преношењу усменим путем, па је он овде представља као штиво за читање (и за слушање читања), односно уводи у простор Гутембергове галаксије. Зато се управо у *Рјечнику* могу наслућивати поступци и технике преношења неког наративног садржаја из усменог медија у писани, односно процеси преобликовања причања у причу. Па *Рјечник* није само сведочанство о упамћеном већ и реинтерпретираном, о мењању и допуњавању оног што је у писмени облик претакао „из главе”, или је накнадно прибавио, што Вук није ни скривао: „а овђе може бити да је ђешто изостало”. У датом тренутку, дакле, преносилац/наратор (у низу оних који су му претходили) и записивач били су исто лице.

Тако је *Рјечник* и сведочанство динамизма Вукове радионице, на чијим страницама је овековечена усмена нарација, док се на његовим маргинама наслућују и линије на којима је прича, која је вековима усмено преношена, прелазила у свој писани сурогат. Вук, дакле, народне приче уводи и у књижевност, асоцирајући писца који преобликује усме-

³⁴ Н. Милошевић-Ђорђевић овакав став тумачи Вуковом језичком мисијом (Милошевић-Ђорђевић, 2002, 72, 139).

ну традицију у писани текст, што, као манир, у нашој приповедној традицији и доцније није био редак случај.

Другим речима, народна прича у Вуковом запису нашла се на флуидним границама усменог и писаног, које је он покушавао да премости, као и многи српски писци 18. и 19. века, било да су се опирали, или тражили отклона од народне приче. И то је била једна од типолошких одлика нове српске књижевности. Зато се на Вука из те перспективе може гледати и као на зачетак историје српске приче и приповедања; ма шта ко у нашој средини рекао или помислио о Вуку, он је у то време то био.

А како су српски писци користили, и данас користе, мотивску, садржинску и обликовну грађу прича из *Рјечника* – без обзира што то често чине несвесно³⁵, управо као и Вук, пошто је у *Рјечнику* готово немогуће одредити границу између стварно испричаног и преобликованог, што би као идеја било блиско чак и Караџићевим постмодернистичким епигонима, који, нажалост, о томе немају никакве свести – то се на Вука заиста може гледати као на њиховог инспиратора. Ово, наравно, не кажем да бих га прогласила постмодернистом, већ су моји разлози сасвим другачије, упозоравајуће природе.

ЛИТЕРАТУРА

- Баском – W. Bascom, *Oblici folklor: prozne naracije*, Polja, 340, прир. 3. Карановић, N. Sad, 1987.
- Блер – O. Blehr, *The Analysis of Folk Belief Stories And its Implications for Research on Folk Belief and Folk Prose*, Fabula 9, Berlin, 1967.
- Бошковић-Стули – M. Bošković-Stulli, *O terminologiji hrvatskosrpske narodne pripovijetke*, Трећи конгрес фолклориста Југославије, Цетиње, 1958.
- Делић 1990 – J. Делић, *Традиција и Вук Стеф. Караџић*, БИГЗ, Београд, 1990.

³⁵ Види Пантићеве примере неких прича за које он сматра да им је порекло у писаној књижевности. Он то минуциозно документујући показује, на пример, у случају приче, чиме се показује њена интернационална распрострањеност, мада се на основу свих драгоцених докумената не може са сигурношћу тврдити да је порекло приче у писаној књижевности, већ се само показује процес њеног кретања од писане ка усменој, пре би се могло рећи *vice versa*, што, такође, у неком сегменту истраживања, може бити веома драгоцено, али пре за процес лутања мотива, него за његово порекло и утемељеност у писаном.

- Живот и обичаји – *Живот и обичаји народа српскога*, Етнографски списи, прир. М. Филипович, према Сабрана дела Вука Караџића XVII, Просвета, Београд, 1972.
- Зуковић – Љ. Зуковић, *Приповједање и умовање народно*, предг. књизи истог аутора: Народна проза, Веселин Маслеша, Сарајево, 1973.
- Зуковић 1985 – Љ. Зуковић, *Вук у улози народног приповедача*, Научни саста-нак слависта у Вукове дане, 15, Београд, 1985.
- Јансен – Н. Jansen, *Legend: Oral Tradition in Modern Experience*, Folklore Today, Bloomington, 1976.
- Карановић 1987 – З. Karanović, *Univerzalne dimenzije predanja kao kategorije ustene proze*, Polja, 340, 1987.
- Карановић и Торњански – З. Карановић и С. Торњански, *Елементи фанта-стике у веровањима и предањима Вуковог „Рјечника”*, Mons Aureus, 5–6, 2004, 215–223.
- Лити – М. Luthi, *Aspects of Marchen and Legend*, Genre 2, Chicago, Jun, 1969. No 2.
- Лома – А. Лома, *Пракосово*, Београд, САНУ, 2002.
- Маринковић – Б. Маринковић, *Вук Стефановић Караџић и прозна народ-на традиција*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IX, Нови Сад, 1966.
- Милошевић-Ђорђевић – Н. Милошевић-Ђорђевић, *О Вуковој стилизацији народних приповедача*, у књ. исте ауторке, *Казивати редом*, Рад и КПЗ Србије, Београд, 2002.
- Мојашевић 1947 – М. Мојашевић, *Две прве штампане Вукове приповетке*, ЛМС, 7 – 8 септембар-октобар, Нови Сад, 1947.
- Мојашевић 1953 – М. Мојашевић, *О Вуковој стилизацији српских народних приповедача*, Зборник ЕМ у Београду, Београд, 1953.
- Недић 1960 – В. Недић, *Тешан Подруговић*, у књ. истога аутора, *Вукови пева-чи*, Матица српска, Нови Сад.
- Недић 1964 – В. Недић, *Прва Вукова књига*, Библиотекар, XVI, Београд, 1964, св. 1–2.
- Пантић – М. Пантић, *Вук Стефановић Караџић*, поговор у књ. *Српске на-родне приповијетке*, у Сабрана дела Вука Стефановића Караџића, Просвета, Београд, 1988.
- Пословице – *Српске народне пословице*, у Сабрана дела Вука Караџића IX, прир. М. Пантић, Просвета, Београд, 1965.

- Пјеснарица 1814 – *Мала простонародња славено-сербска пјеснарица*, у Сабрана дела Вука Караџића I, прир. В. Недић, Просвета, Београд, 1965.
- Пјеснарица 1815 – *Народна србска пјеснарица*, у Сабрана дела Вука Караџића I, прир. В. Недић, Просвета, Београд, 1965.
- Поповић – М. Поповић, *Вук Стефановић Караџић*, Београд, 1970.
- Рјечник 1818 – *Српски рјечник* (1818), у Дела Вука Караџића, прир. П. Ивић, Просвета, Београд, 1969.
- Рјечник 1852 – *Српски рјечник*, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, у Бечу, 1852.
- Самарџија 1985 – С. Самарџија, *Поступци приповедања у Вуковој збирци „Српске народне приповијетке”* (Беч, 1853), Научни састанак слависта у Вукове дане, 15, Београд, 1985.
- Самарџија Ркп – С. Самарџија, *Представе о крају света у усменој прози*, рукопис припремљен за штампу, ур. З. Карановић.
- Сидов – К. Von Sydow, *Категорије прозног народног песништва*, *Polja*, 340, 1987, 229–231.

* Рад је претходно објављен у зборнику Научни састанак слависта у Вукове дане, 38/2, 113–125.